

EFSA NELERİN İŞLEVLERİNDEN BİRİ OLARAK TEDBİR

PRECAUTION AS ONE OF THE FUNCTIONS OF LEGENDS

Aysun DURSUN*

ÖZ: Bir topluma ait pek çok sosyal ve kültürel unsuru barındıran efsaneler, halk arasında yaygın bir şekilde bilinmektedir. Yaşanılan olaylardan bir hisse çıkarmak ve bunları gelecek kuşaklara aktarmak amacıyla anlatılan efsaneler, günlük yaşamın içinde yer alan pek çok olayı konu edinir.

İnsanlık tarihinde yaşanan ibret öyküleri, inanç temelli anlatılar olan efsanelerin halk arasında anlatılarak tekrarlanmasıyla toplum tarafından alınan tedbirlere dönüşür. Efsaneler, hatalı davranışların, adaletsizliğin, erdemsizliğin ve benzerinin toplumda yerleşmesini engellemek için âdeta bir uyarı niteliği taşır. Bir konu, durum, olay hakkında yapılmaması gerekenler sıralanır, örnekler verilerek açıklanır. Toplumsal bilinçdışının konuyla ilgili teamülleri bu anlatılarla o toplumun bireylerine aktarılır.

Türkiye'nin pek çok şehrinde yaygın bir şekilde varlığını koruyan efsaneler, özellikle taş kesilme motifi aracılığıyla alınan tedbirlerin kalıcı olmasına yardımcı olur. Köy, yer, mesken adları etrafında anlatılan efsaneler ise o coğrafyanın sahiplenilmesini sağlar. Bir toplumda söz sahibi olmuş kişileri merkeze alarak aktarılan bu metinler, halk arasında bir yanlışlığı engellemek veya eksikliği gidermek hususunda alınan tedbirlerden biri olarak sözlü kültür anlatıları arasında önemli bir yer bulur.

Bu çalışmada Prof. Dr. Saim Sakaoğlu'nun *101 Anadolu Efsanesi (1976)* adlı eserinde yer alan efsaneler taranmıştır. Söz konusu anlatılardan seçilen örneklerle toplumda yapılmaması gereken tavır ve davranışlar için alınan tedbirler tespit edilerek efsane türünün işlevlerinden biri olarak ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Efsane, tedbir, işlev, sözlü kültür anlatıları, aktarım.

ABSTRACT: *Legends that contain many social and cultural elements of a society are known commonly among the public. Legends which told for the purpose of taking a share of living events and transfer these to the next generations deal with many events that take place in daily life.*

The exemplary stories, which lived in human history turn into precautions taken by the society with the repetition of legends which are faith-based narratives among the public. Legends settled in public almost as a warning to prevent misconduct, injustice, viciousness etc. Not to do about a subject, situation and event are listed and explained with examples. Customs about social unconscious transferred to individuals of that society with these narratives.

Myths that already existed widely in many cities of Turkey, in particular helps the precautions taken to be permanent by petrification motif. Legends told around the names of villages, places, and dwellings ensure that this geography is owned. These texts, which are transferred by focusing on people who have a voice in a society, find an important place among the oral cultural

* Dr. Öğretim Üyesi - Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü/Muğla - adursun@mu.edu.tr (ORCID ID: 0000-0002-1614-3618)

narratives as one of the precautions taken to prevent a mistake among the public or to eliminate the deficiency.

In this study, the legends which is in Prof. Dr. Saim Sakaoglu's 101 Anatolian Legends (1976) were scanned. The precautions taken for the attitudes and behaviors that should not be done in the society were determined with the examples selected from the narratives aforementioned and they were put forward as one of the functions of the legend genre.

Keywords: Legend, precaution, function, oral culture narratives, transference.

Giriş

Toplumların var olmasında ve varlıklarını sürdürülebilmesinde önemli katkıları olan kültür, geçmişten günümüze deneyimler ve sözlü kültür anlatıları yoluyla aktarılmaya devam etmektedir. Önceki kuşakların sahip olduğu bilgi ve beceriler gelecek nesillere yol göstererek kültürün sürekliliğine katkıda bulunur.

Halkbilimi kültürün istikrarlılığının korunması için önemli bir mekanizmadır. Gelenekleri ve ahlaki standartları telkin etmek, uygun davranıldığında övgüyle ödüllendirmek, toplumsal kuralların dışına çıkıldığında eleştiriyile cezalandırmak, gelenekler değerlendirildiğinde onlarla oldukları gibi yetinmeyi önermek ve günlük yaşamın zorluklarından, eşitsizliklerden ve adaletsizliklerden kurtulmak veya katlanmak için telafi edici bir yol bulmaya yardımcı olmak gibi işlevlere sahiptir (Bascom, 2019: 83). Halkın olaylara veya durumlara bakış açısını yansıtmak, geleneklerin işlevselliğini korumak için sözlü kültürün taşıyıcılarından olan anlatılar devreye girer.

Anlatıcı tarafından bilinçli olarak gerçek olaylar aktarıldığını iddia eden, dinleyicilere bu olayın gerçek olup olmadığını, gerçek ise nasıl olduğunu düşündüren ve bu gerçekten haberdar olmayı isteyen efsaneler bu anlatılar arasında yer alır. Nesilden nesile sözlü aktarım yoluyla geçen karakteristik bir şekle sahiptir (Lüthi, 1995: 66). Kuşaklar arası iletişimin kimi zaman sağlanmasına kimi zaman da güçlendirilmesine katkıda bulunur. Bir topluma ait ortak temel değerler kültürün bileşenleri olarak bu anlatıların aktarılmasını kolaylaştırır.

Toplumun teamüllerine ters düşmeyecek tavır ve davranışların belirleyicilerinden biri erdemdir. Bireyin ruhsal olgunluğunun ve pek çok açıdan tamamlanmışlığının göstergesi erdemli tavır ve davranışlar sergilemesidir. Erdemli bireylerin yetişmesi toplumların önemli hedefleri arasındadır. Bu bağlamda ailede başlayan eğitim süreci toplumsal yaşamda devam eder. Toplum, yerel ve evrensel kabuller çerçevesinde nitelikli bireylerin yetiştirilmesini ister.

Sözlü kültür anlatıları toplumun etik ve estetik değerlerine bağlı olarak beğenilerinin ve edimlerinin gelişmesine yardımcı olur, pek çok değer aktarılmasında önemli katkılar sağlar. Efsaneler üzerinden aktarılan

söz konusu değerler bireyleri aksinin yapılmaması konusunda tedbir almaya sevk eder. Mukayese ve muhakeme yeteneğini kullanan birey bu anlatıların iletilerini çözümler, yorumlar ve hangi konularda dikkatli olması gerektiğini öğrenir.

Mitlerden aldığı mirası günümüze taşıyan efsaneler, aktarıldığı toplumun değerlerini barındırdığı, inanç temelli ve genellikle kısa, özlü bir anlatıma sahip oldukları için toplumun fertlerinin anlatılan/yaşanılan olay veya durumdan kendilerine bir hisse çıkarmalarına uygun anlatılardır.

Efsanelerin pek çok işlevi vardır. İşlev, insanların yardımlaşma yoluyla ve kendi ellerindeki nesnelere kullanarak, tüketerek karşıladıkları ihtiyaçlar olarak tanımlanabilir (Malinowski, 2016: 43). Toplumun ihtiyaçlarına cevap veren anlatılar olarak efsaneler, gelenek ve göreneklerin yaşamasını, devamlılığını sağlar, topluma yön verici telkin verme özelliğine sahiptir, bağlı oldukları yere ve tipe manevî değer kazandırır, toplumda koruyucu ve ruhen tedavi edici etki gösterirler (Önal, 2013: 27).

Toplumda nelerin yapılıp nelerin yapılmayacağını telkin eden efsaneler, yoksullara, hastalara, ekonomik açıdan güçsüz olanlara yardım edilmesini öğütleyerek insanları iyilik yapmaya ve yardımda bulunmaya teşvik eder. İyilerin ödüllendirildiği kötülerin cezalandırıldığı efsanelerin amaçlarından biri bireylere istedik davranışlar kazandırmaktır (Özmen, 2019: 80).

Herhangi kişisel bir deneyimden önce zihnimizin geçmişte yaşanmış şeylerin tipik biçimlerinden oluşmuş bir genel çerçeveye göre eğilim göstermiş olması gerekir. Sınırları zaman içindeki deneyimlerimize göre çizilen kavrama dünyası anımsamaya dayanan bir beklentiler bütünüdür (Connerton 1999: 15). Bu bağlamda toplum, bireylere fark ettirmeden ama toplumun dinamiklerini göz önüne alarak kişilerin olayları/durumları yorumlamalarını ve yaşananların sonuçlarını değerlendirmelerini salık verir. İstenmedik tavır ve davranışlar efsaneler aracılığıyla sözlü toplumsal uyarılara dönüşür. Toplum bu uyarıların bireyler tarafından dikkate alınmasını ister. Anlatının içinde uyarıları ciddiye alanlar ödüllendirilir, uymayanlar ise cezalandırılır. Sözü edilen süreç, halkın toplumsal teamüllerin sürekliliğini sağlamak amacıyla aldığı tedbirler olarak değerlendirilebilir.

İyiler efsanelerin sonunda ödüllendirilir. Âdil olmak, yalan söylememek, aile birliğine önem vermek, çalışkan olmak, kutsala saygılı olmak vb. gibi erdemlerin aktarıldığı efsanelerde ödüller önemli bir yer teşkil eder (Özmen, 2019: 80-81). Aksi davranışları sergileyenler de doğal olarak cezalandırılmış olur.

Bu çalışmada Prof. Dr. Saim Sakaoğlu'nun *101 Anadolu Efsanesi* (1976) adlı eserinde yer alan efsaneler taranmış, seçilen örneklerle toplumda yapılmaması gereken davranışlar için yine toplum tarafından alınan tedbirler tespit edilerek efsane türünün işlevlerinden biri olarak ortaya konulmuştur.

Fırsatçılığı Engellemek İçin Alınan Tedbir

Yaşamın akışı içinde sağlıklı günlerin yanında hastalıklar da görülür. İnsanlar bu zor ve bakıma muhtaç durumlarında kendilerine sunulan çözümleri kabul etme eğilimindedirler. Ancak burada önemli olan husus insanların böylesi durumlarından yararlanmamaktır. Bir toplumda yaşamak, o toplumun ferdi olmak güven bağının kuvvetlendirilmesi ve fırsatçılıktan uzak durmayı gerektirir.

“Yılanlı Hamam” efsanesinde yatır ve mezarların yanından çıkıp gelen cılız bir kurdun kaynak suyunda şifa bulması sonucu çevredekilerin de bu amaçla kaynak suyuna geldikleri anlatılır. Bir gün, ücretsiz olan bu şifalı suyun girişinde para alınmaya başlanır. Civardakilerin bir sonraki gelişinde kapıda bir yılan belirir ve içeri kimseyi almaz. Para almaktan vazgeçerler, yılan ortadan kaybolur (Sakaoğlu, 1976: 167-168). Bu efsane fırsatçılığın önüne geçilmesi adına halk tarafından alınmış bir tedbirdir. Herhangi bir kimsenin çabası veya masrafı olmadan elde edilen tedavinin bir zaman sonra bir bedel karşılığı satılması hamamın kapısında bir yılan belirmesine neden olur. Yılan sembol bir değer olarak efsanede bir yönüyle şifayı bir yönüyle de fırsatçılık yapmanın kötü bir şey olduğunu temsil eder.

“Dikmetaş” efsanesinde sert geçen bir kış mevsiminde köylüler hayvanları için gerekli samanı bulamaz. Köyde hayvanlara yiyecek verebilecek bir tek zengin kişi vardır. Bu kişi, köylülerden biri tarafından kendisinden yardım istenmeye gelindiğinde içinde bulunan zor durumu bildiğinden adamın güzel kızına talip olur. Baba kızını evlendirmeye razı olur. Ancak kız mecbur kalarak evleneceği için adamın mallarının taş kesilmesi için her gün dua eder. Kızın duası kabul olur (Sakaoğlu, 1976: 43-45). Bu anlatıda insanların düştükleri zor durumdan faydalanarak bir çıkar sağlamaya çalışan kişinin kendi kazdığı kuyuya düştüğü ve elindeki mallardan olduğu görülmektedir. Kızın rızası olmadığı halde ailesi için fedakârlık yapan genç kızın duası Allah tarafından kabul görmüştür. Gündelik yaşam içindeki dengeler bu efsaneyi anlatanlar ve dinleyenler tarafından sorgulanır. Zenginlik ve yoksulluk her an yön değiştirebilir. Önemli olan insanların her türlü durumda erdemlerini koruyabilmeleridir. Bu efsane zengin olan kişiyle benzer düşünceler içinde olabilecek kişilere, fırsatçılığa karşı halkın aldığı bir tedbir olarak değerlendirilebilir.

Haksızlığın Engellenmesi İçin Alınan Tedbir

Hak, hukuk, adalet toplumu yönlendiren önemli kavramlardır. Gündelik yaşamda işleyişin aksamaması, insanların belli bir düzen içinde hayatlarını sürdürebilmeleri bu kavramların tesis edilmesiyle yakından ilgilidir. Toplumun fertleri gerek bizzat şahit oldukları gerekse duydukları haksızlıklara karşı kayıtsız kalamazlar. Dolayısıyla böyle bir durum veya olay gerçekleştiğinde kısa sürede kulaktan kulağa yayılır. Sözlü kültür anlatıları bu görevi üstlenerek gelecek kuşaklara önemli iletilerin

aktarılmasını sağlar. Benzer hataların yapılmamasını ve hata yapmamak için tedbirli olunması gerektiğini gösterir.

“Üç Kardeş Kanı” efsanesinde düşmanlardan kurtulmasına yardım ettikleri halde bölgenin kralı tarafından kendilerine haksızlık yapılan üç kardeşin taş kesilmesi anlatılır (Sakaoğlu, 1976: 48-49). Bu efsane bir yiğitlik göstermelerine rağmen haksızlığa uğrayan üç kardeş gibi kişilere bir daha benzer şekilde davranılmaması için alınan önlemdir. Taş kesilen kardeşler, uğradıkları haksızlığın simgesi olarak âdeta ölümsüzleşmişlerdir.

Bir toplum düzeni içinde yaşayan bireylerin birbirlerine karşı hak, görev ve sorumlulukları vardır. Gündelik yaşamda kişiler hata yapabilir veya yanlış kararlar verebilirler. Ancak bir toplum olmak, söz konusu hata veya eksikliklerin giderilmesini ve bir daha tekrarlanmasını engellemeye çalışmayı gerektirir. Buna benzer eksiği giderici, telafi edici tavır ve davranışlar kişinin toplumda bir konum sahibi olabilmesine ve bu konumu kalıcı hale getirebilmesine katkı sağlar. Aksine bir kişinin eksiğini gözetmemek veya iyi niyet göstermeden olayları aktarmak esasen konuyu birinden diğerine taşıyan kişiye zarar verir.

“Hamaz (Gammaz) Çakılı” efsanesinde bir taş yığının köylülerin taş atarak geçtiği bilinir. Bir zamanlar birinin arkasından konuşan kişinin köylüler tarafından taşlanarak öldürüldüğü ve oraya gömüldüğü anlatılır. Daha sonra köyde burada taş atmak âdet haline gelir (Sakaoğlu, 1976: 97-98). Bu anlatı toplumun bir kişiyle ilgili haksız yere konuşulmasını engellemek için aldığı tedbirdir. Söz konusu yanlış davranışın ölüm gibi kötü bir sonucu olabilir. Somut örnekler yoluyla insanlara yanlış düşülen bu ve benzeri durumlar hatırlatılır. Böyle bir davranışı tekrarlayacak olanlara ciddi bir uyarı niteliği taşır. Efsanede anlatılan alan ve atılan taşlar toplum tarafından alınan tedbirin sembolik yansıması olarak değerlendirilebilir. Üst üste konan laflar, üst üste konan taşlar gibi bir yığın oluşturur. Taşı atan kişi ve atılan taşlar aracılığıyla oluşan yığın, bir kişiyle ilgili haksız yere konuşmanın yanlışlığını toplumun bireylerine anımsatır.

“Büyük Ağrı, Küçük Ağrı ve Murat Suyu” efsanesinde iki aile arasında var olan kan davası ve sonuçları anlatılır. Bir ailenin bütün fertleri ailenin babası evde yokken öldürülür. Öldürülenler arasında altı aylık bir bebek de vardır (Sakaoğlu, 1976: 60-63). Bu anlatıda halk vicdanı, insanların haksız yere öldürülmesini hazmedemez. Yapılan yanlış davranışa tezat insan eliyle yok edilemeyecek dağ gibi, nehir gibi heybetiyle insanları etkileyen doğa unsurlarıyla özdeşleştirerek bu efsane anlatıldıkça söz konusu yanlış davranışların tekrarlanmaması gerektiğini hatırlatan bir tedbire dönüşür.

“Tortum” efsanesinde bir beyin Tortum adında çok güzel bir kızı vardır. Tortum’daki Kalebeyi’nin oğlu da bu kıza âşık olur. Ancak bir türlü kıza kavuşamaz. Bir gün yiğidin biri, iyi bir at ve bir miktar para karşılığında kıızı getirebileceğini söyler. Bu yiğit, kıızı getirir. Kız, beyin oğluyla evlendirilir ancak kısa bir süre sonra ölür. Vasiyetinde onu kaçıranların ölümüne sebep olduklarını bu yüzden bu yere adını vermeleri gerektiğini söyler (Sakaoğlu,

1976: 222-223). Bu efsanede kaçırılarak evlendirilen bir genç kızın durumu, yaşadığı zorluklar karşısında hissettikleriyle verilmiştir. Türk kültüründe vasiyet, bir sorumluluk, verilen bir söz olarak görüldüğünden önemli bir yere sahiptir. Genç kız, kendisine yapılan haksızlığı vasiyetinde ifade eder. Bu efsanenin aktarılması genç kızın başına gelenlerin başka genç kızların başına gelmesini engellemek için alınmış bir tedbir niteliğindedir.

İftira Etmenin Zararlarını Engellemek İçin Alınan Tedbir

Bir kimseye haksız yere yüklenen davranışlar, yapmadığı bir şeyle itham edilmesi bir toplumun temel değerlerini sarsabilecek sonuçlar doğurabilir. Aile içi ilişkilerin sarsılması, toplumsal bağların zayıflamasına neden olur. Bu yüzden toplum bir kişiye iftira edilmesine karşı tedbirini efsaneler aracılığıyla alır.

“Sarıkız” efsanesinde bir köyde yaşayan güzel bir kız vardır. Bu kızın talibi çoktur. Babası kızını rahat edebileceği biri ile evlendirmek ister. Ancak bir gün kötü niyetli kişiler kıza iftira ederler. Babaya kızını öldürmesi için baskı yaparlar. Baba, kızına kıyamaz, onu öldürmez. Ancak kızı dağda tek başına bırakır. Kız ölmez, özellikle fırtınalı günlerde gelene gidene yol gösterir. Kızının ölmediğini duyan baba, yanına gider. Orada can verir. Bu alana “Babatepe” adı verilir. Kızın öldüğü yere de “Sarıkız” denir (Sakaoğlu, 1976: 103-104). İftira etmenin sonuçlarını anlatan bu efsane, durumun kötülüğünü ve insanlara ne kadar zarar verdiğini gösterir. Anlatı aracılığıyla halk böyle yanlışlara düşebilecek kişileri uyarır. İnsanların iftiradan uzak kalması için tedbir alır. Hem babanın hem de kızın can verdiği yerler etrafında anlatılanlar kötü niyetli kişilerin yaptıkları yanlışın unutulmasına engel olur.

İstenmeyen Davranışın Engellenmesi İçin Alınan Tedbir

Efsaneler her şeyden önce toplumda fark edilen, rahatsız edici olayların belirlenmesine dikkati çeker. Günümüz koşullarında verdikleri haberlerden prensip olarak şüphe edilmeyen kitle iletişim araçları gibi inanılabilirlik iddiasındadırlar. Efsane “geri doğru sorar”, sebep arar ve bu arada çoğunlukla derinlere, sebeplerin sebeplerine doğru gider. Sonunda bu, “ilk sebep”e gelinceye dek devam eder. Düz ovada dikkat çeken muazzam bir kaya, bir “buluntu” vardır. Birçok insan onun önünden gelir geçer. Bir kişi gelir durur ve şaşırır. Normal olmayana duyulan bu şaşkınlık efsane nüvesidir. Tek katlı, sadece rahatsız edici büyüklükte, düz ovanın ortasındaki bir taşla ilgili efsane türünden anlatılar ilgi çeker, şaşılmalı değerlerde olan aynı zamanda efsane değerindedir (Buch, 1992: 13).

Efsanelerde her cins varlık taş kesilebilir. Bunların başında insan gelir. Hayvan, bitki, eşya ve doğüstü varlıkların nadiren de olsa sel sularının ve denizin taş kesilmesi söz konusudur. Efsanelerin çoğunda şahıslara ad verilmez. Bu kişiler arasında gerçekten yaşayanlar olduğu gibi, anlatmayı kolaylaştırmak için bir ada bağlanan şahıslar da vardır. İnsanlar bazen yalnız başına, bazen de toplu bir halde taş kesilirler. Gelin, damat ve düğün

alayındakiler, hayvanlar ve eşyaları da taş kesilir. “Taş kesilme” çeşitli şekillerde gerçekleşir, iyiler için bir kurtuluş, kötüler için ise bir cezadır. Asıl amaç ise insanlara ders vermektir (Sakaoğlu, 1980: 38, 40). Türkiye’nin pek çok şehrinde benzer durumlarla oluşmuş, bu nitelikte efsaneler mevcuttur. Farklı şehirlerden seçilen örnekler halkın benzer durumlar için aldığı tedbirleri ortaya koyar.

“Gelin Taşları” efsanesinde müstakbel gelin ile kayınbirader arasında halk tarafından uygun bulunmayan yakınlaşmanın sonu taş kesilmedir (Sakaoğlu, 1976: 15-16). Halk buna benzer olası durumlar için tedbirini alır. “Taş kesilme” ciddi bir durumdur, bir anlamda görüldükçe, görülenin hikâyesi anlatıldıkça var olmak demektir. Taş kesilenler uzun süre hatırlanacaktır. Başlarına gelenler bir efsaneye dönüşenler sonsuza kadar yaşayacaktır. Bireyler böyle bir yanlışa düşmemeleri için uyarılır, benzer davranışları sergileyenler taş olacaktır. Taş kesilen müstakbel gelin ile kayınbirader, taşlaşmış görünümüleriyle ders verecek şekilde geleceğe taşınacaktır.

“Gelin Taşları” adlı bir başka efsanede babasının evlendirmek istemeyeceği birini seven bir kızın başına gelenler anlatılır (Sakaoğlu, 1976: 17-19). Kız, sözünü dinlemediği için babasının bedduasına tutularak taş kesilmiştir. Bu efsane, evlilik gibi önemli bir kararda anne ve babanın sözünün dinlenmemesi ihtimaline karşı halkın aldığı bir çeşit önlemdir.

“Gelincik Kayaları” efsanesinde bir kral oğlu da olsa kızını istemediği biriyle evlendirmemek için beddua eden annenin gelin alayının taş kesilmesine sebep olması anlatılır (Sakaoğlu, 1976: 22-23). Bu efsane yukarıda anlatılan “Gelin Taşları” efsanesiyle benzerlik göstermektedir. Aradaki fark bu anlatıda beddua edenin anne olmasıdır. Böylelikle toplumda anne veya babanın sözünün dinlenmesi gerekliliği bu defa tersten bir okumayla annenin bedduasıyla alınan bir tedbire dönüşür.

“Menekşe Kalesindeki Heykeller” efsanesinde yaşları yirminin altında olan iki genç birbirlerine gönül verirler ancak her ikisinin ailesi de evlenmelerini istemez. Gençler sözleşip evden kaçarlar. Bu durumu haber alan aileler peşlerine düşerler. Kız, zor durumdan kurtulmak için dua eder, taş kesilirler (Sakaoğlu, 1976: 29-30). Efsanede gençlerin, kendi hayatları hakkında ciddi bir karar verirken dikkatli olmaları, evlilik gibi bir kararda da ailelerin görüşlerini göz ardı etmemeleri gerekliliği anlatılır. Bu durum gençlerin ani veya yanlış kararlar vermesini engellemek için bir tedbir niteliği taşır. Benzer durumlar “Oğlan-Kız Kabiri” (Sakaoğlu, 1976: 67-68), “Nazlı ile Beyin Oğlu” (Sakaoğlu, 1976: 220-221), “Karyağdı” (Sakaoğlu, 1976: 155-156), “Kes Doğan” (Sakaoğlu, 1976: 224-225) efsanelerinde görülmektedir. Bu efsaneler hem anne babalar için hem de gençler için bir uyarı mahiyetindedir. Gençlerin ailelerinin rızası olmadan evlenmelerinin pek mümkün olmadığını olsa dahi mutluluğun gerçekleşmesinin zorluğunu gözler önüne serer. Anne ve babaların yanlış karar vermelerinin ve ön yargılı olmalarının en çok kendi evlatlarına zarar verdiği görülmektedir. Hemen

hemen her zaman ve yerde buna benzer olayların yaşanması muhtemeldir. Bu tip efsaneler toplumda aynı şeyleri yaşama ihtimali olan kişilerin tedbir almasını sağlayabilmek için halk irfanının aktarılmasıdır.

Kendini Beğenmeyi/Böbürlenmeyi Engellemek İçin Alınan Tedbir

Toplum, kendini var eden bireylerin alçak gönüllülük, yiğitlik, doğruluk vb. gibi niteliklere sahip olmasını destekler. Sözlü kültür anlatıları toplumsal teamülleri bireylere aktarırken aynı zamanda neyin doğru neyin yanlış olduğunu öğretir. Kişinin kendini beğenmesini veya böbürlenmesini engellemek için gereken tedbir alınmış olur.

“Görmeli Köprüsü” efsanesinde köprü inşa eden bir usta ile kalfa vardır. Kalfa bir sebepten ustasına darılır. Suyun başka bir tarafına gidip köprü yapar ve bu köprüyü ustasının görmesini ister. Ustası gelir ve beğenisini köprüye isim vererek ifade eder (Sakaoğlu, 1976: 83-84). Bu anlatı önyargı, kibir, kendini beğenmişlik gibi olumsuz duygu, tutum ve davranışları bir tarafa bırakabilmek için alınan tedbirlerden biridir. Yaşam yolunda yaşça büyük olanların, marifet ve ustalık kazananların tecrübelerini küçüklerine aktarması, yapabilecekleri yanlışları anlayışla düzeltebilmeleri ve davranışlarıyla örnek olmaları beklenir. Usta, herhangi bir kibire kapılmadan, kin duymadan kalfanın yanına gider ve takdirini ona bildirir. Bu efsaneyi dinleyenler ustanın olumlu tavrı karşısında kalfanın yanlış yaptığını düşüneneğinden söz konusu hatanın bir başkası tarafından yapılması engellenmiş olur.

“Bakkalzade Hoca Mehmet” efsanesinde Hoca Mehmet’in oturduğu yazlık sayılabilecek ev, şehirden biraz uzak bir konumdadır. Şehrin ileri gelenlerinin de evleri burada bulunmaktadır. Bir cuma günü Çelebi Efendi arabayla camiye doğru giderken Hoca Mehmet ile karşılaşır. Namaz vaktinin yaklaştığını söyleyerek arabaya davet eder. Ancak Hoca Mehmet bu teklifi kabul etmeyince Çelebi Efendi bu duruma bozulur. Çelebi Efendi camiye vardığında Mehmet Efendi’nin onlardan önce orada olduğunu görür. Bu durum karşısında düşünceleri için hemen Mehmet Efendi’den özür diler (Sakaoğlu, 1976: 119-120). Bu efsanede pek çok ders verilmektedir. Kişilerin yersiz övünmelerinin, böbürlenmelerinin kendilerini yanıltmaktan başka bir şey olmadığı anlatılır. Kişinin cevherinin içinde olduğunu aktaran önemli bir uyarı niteliğindedir. Böylece insanları bu yanlış düşmemeleri hususunda tedbir almaya davet eder.

“Hasan Dağı” efsanesinde biri Aksaray’da biri de dağda oturan iki arkadaştan bahsedilir. Bir zaman sonra bu iki arkadaş erdiklerini fark ederler ancak bunu kimseye söyleyemezler. Ali Baba, Hasan Dede’yi görmeye gider, kendisinin erdiğini söyleyince Hasan Dede de erdiğini ona söyler. Birbirlerinin kerametlerini nasıl olsa anlayacaklarını düşünürler. Bir yaz günü Hasan Dede dağdaki karlardan birazını alır ve çıkınına koyar. Ali Baba’nın dükkânına gelir, orada bir müddet oturur ancak karlar erimez. Hasan Dede, Ali Baba’nın dükkânının yanındaki hamamdan çıkan bir kadının

yanlışlıkla açılan göğsünü görür. Karlar erimeye başlar, Ali Baba Hasan Dede'ye şehirde erenlik etmekle dağda erenlik yapmanın farklı olduğunu söyler. Daha sonra bir gün Ali Baba eline ateş alıp Hasan Dede'ye doğru gider. Dağdaki kulübeye ulaştığında ateş hala yanmaktadır ancak Ali Baba'nın elinde herhangi bir yanık yoktur. Ali Baba tekrar şehre dönerken aradaki farkı Hasan Dede'ye hatırlatır. Bunun üzerine Hasan Dede sinirlenir, Ali Baba'nın arkasından bir taş yuvarlar. Ali Baba döner ve taşı tutar. Bu yerler böylelikle ad alırlar (Sakaoğlu, 1976: 121-123).

Kişinin insani zaaflarından kurtulması, erdem sahibi olması çok kolay değildir. İnsanların kendilerini beğenmeye meyilli olduğu bilinmektedir. Bir şeyi başarmış olmanın verdiği gurur, kişiyi bazen zor duruma düşürebilir. Bir insan sır tutmasını bilmeli, kimi zaman marifetin dışarıdan fark edilerek iltifata tabi tutulmasına izin vermeli, sabırlı olmayı öğrenmelidir. Anlatı bu davranışların kazanılması için bireye âdeta bir uyarı niteliği taşıyarak yanlışla düşmemek, kendini beğenmeyi engellemek için alınan bir tedbir olarak düşünülebilir.

Belirli bir tarihî olayla veya şahsiyetle bütünleştirilen efsaneler, anlatıcısının coğrafi alan kavramına uygundur, sözü edilen belirli bir yerle birleştirilir. Efsanelere, anlatıcı tarafından inanıldığı için efsanelerde doğaüstü olaylar yer alsa da anlatıcıya göre gerçek bir hikâyedir (Sakaoğlu, 2009: 19). Bu tip efsanelerde yaşanan olayların Ali Baba ve Hasan Dede isimleri üzerinden anlatılması halkın efsanede aktarılan olaylara olan inancını güçlendirir.

Merhametsizliğe Karşı Alınan Tedbir

İnsan olmanın gereği olarak kişi çeşitli duygu ve düşüncelerle bazı kararlar alabilmektedir. Olumlu duyguların karşıladığı durumlar için olumlu, olumsuz duyguların karşıladığı olaylar için olumsuz tavır sergilenmesi olağandır. Bu bağlamda toplumların öncelendiği duygu, değer ve davranışlar sözlü kültür anlatılarıyla örnek verilerek anlatılır.

“Çeç Dağı” efsanesinde ekinlerini hasat edip bir tepe gibi yığan çiftçiden, fakirin biri bir miktar buğday ister. Çiftçi bir şey vermediği gibi fakiri azarlar. Fakir, çiftçiye içerler ve malının mülkünün taş olmasını diler, dileği kabul olur (Sakaoğlu, 1976: 41-42). Bu efsanede kuşaklararası iletişimi sezdirerek artıran bir iletişim metodu bulunmaktadır. İhtiyacı olan kişinin geri çevrilmemesi gerektiği efsane aracılığıyla onlarca yıl anlatılarak bir sonraki kuşağın aynı hatayı yapmasını engellemek için bir tedbir gibi aktarılmış olur.

“Ayakbastı Mevki” efsanesinde Horasan Erenlerinden Keçeci Baba asasının peşinden Anadolu'ya gelir. Köyden bir kadından abdest almak için su ister. Yakındaki ırmağı işaret eden kadın, suyu vermez. Eren, asasını yere saplar, oradan su çıkar. Bu suyla abdest alan Keçeci Baba kendisine su vermedikleri için köyün yok olmasını ister. Köyün yerinde bugün mezarlık vardır. Sadece üzerinde ayak izi olan bir taş bulunmaktadır (Sakaoğlu, 1976:

95-96). Bu anlatı, halk arasında “Tanrı misafiri” olarak anılan herhangi bir kişiyi, korumak için merhametsizliğe karşı alınmış bir önlemdir. Özellikle eski dünya düzeninde pek çok zorluğu aşarak yoldan gelen kimseye yardım edilmesi gerektiği ortaya konulur. Benzer bir durum “Efteni Gölü” efsanesinde görülür. Bir gün Hızır bir köye gelir, bir parça ekmek ister. Kapısını çaldığı kadın ekmeği vermez. Hızır, köyden ayrılırken köyün sular altında kalmasını diler. Efteni Gölünün bu şekilde oluştuğu anlatılır (Sakaoğlu, 1976: 161-162).

Efsanenin getirdiği açıklama o zamanın dünya imajına bağlıdır. İçinde yaşanılan dönem de dâhil olmak üzere her çağ, dünyayı elinden geldiğince yorumlar (Buch, 1992: 13). Bu bağlamda günümüz koşullarında anlamsız gibi gelen kimi tutum, davranış veya uygulamalar kendi döneminde anlaşılabilir. Yolda olmak demek, evden ve her zamanki imkanlardan uzak olmak demektir. Geçmişte de günümüzde de yolcunun günün koşullarına göre bir başkasının yardımını gerektiren çeşitli ihtiyaçları olabilir. Türkiye’nin pek çok şehrinde anlatılan Hızır efsaneleri ön yargılı olmamayı, yardım isteyene merhamet göstermek gerektiğini, dayanışmayı salık verir. Toplum içinde bu değerlere önem verilmesinin altı çizilerek aksinin yapılmaması için anlatılan efsaneler aracılığıyla tedbir alınmış olur.

“Pirler” efsanesinde vaktiyle bir köye gelen iki Pirden bahsedilir. Pirler pınar başında çalışan kadınlardan su ister. Kadınlar eğlence olsun diye suya çer çöp atarlar. Bunun üzerine Pirler o köyü kargışlar. Sonra başka bir köye giderler, o köyün kadınları suyun üzerine birkaç yaprak koyarlar. Pirler bunun nedenini sorduklarında yoldan geldikleri için terli olabileceklerini o yaprakları ayıklarken zaman geçeceği için hasta olmayacaklarını söylerler. Pirler bu köye dua eder, köyden bereket eksik olmaz (Sakaoğlu, 1976: 209-210). Bu anlatı her iki yönden olayın aktarılması bakımından önem taşır. İlk örnekte yardım isteyen Pirlerle eğlenenleri, ikinci örnekte ise onlara yardım edenleri anlatmaktadır. Yardım isteyen kişilere merhamet gösterilmesinin önemi bu efsaneye daha açık bir şekilde anlaşılır. Pirlerin hasta olmasını önlemek için sunulan su örneği yardımseverliğin ödülle buluşmasını sağlar. Köye bereket getirir. Merhametsizliğe karşı alınmış bir tedbir olarak su vermeyen köyün kargışlandığı görülür.

Ön yargılı Olmamak İçin Alınan Tedbir

Efsaneler şahıs, yer ve olaylar hakkındadır. Günümüzde geçmişteki pek çok tarihî olaya bağlı olarak efsaneler anlatılabilmektedir. Anlatıların inandırıcılık özelliği vardır. Genellikle şahıs ve olaylarda olağanüstü olma özelliği görülür. Başlangıçta normal bir insan olan kahraman zamanla kendisini olağanüstülük zırhıyla kaplar. Bir çoban bir zaman sonra tayyi zaman tayyi mekân yapabilen bir veliye dönüşebilir (Alptekin, 2012: 16).

“Munzur Baba” efsanesinde zengin bir köy ağası hacca gider. Bir gün ağanın karısı ve çocukları helva pişirir ve yerler. Karısı, ağanın da yemesini murat eder. Yanlarında çalışan Munzur adındaki çobana latife ederek “al bunu ağana götür” der demez Munzur helvayı alıp gider, bir süre sonra boş

tabakla döner. Bir zaman sonra ağa köye gelir, herkes ağaya ihtimam gösterir o ise bu ilgiye Munzur'un layık olduğunu söyler. Bunun üzerine Munzur elindeki sütü yere döker ve ortadan kaybolur. Halk arasındaki inanışa göre bu dağdan akan Munzur çayı ve dağın üzerindeki el izi, olayın ardından ortaya çıkar (Sakaoğlu, 1976: 126-128). Bu efsane ile kişilerin ön yargılı olmamaları konusunda bir tedbir alınmıştır. İnsanlar dış görünüşe, statüye ve sahip olduğu imkânlarla aldanarak ağaya hürmet ederler. Oysaki durum bunun tam tersidir, çobanın sahip olduğu olağanüstülük kendisine ihsan edilmiştir. İnsanların böyle bir durumu dışarıdan bakarak anlamaları mümkün değildir. Efsanede bu tip yanlışlara düşülmemesi gerektiği salık verilir. Benzer durum "Şeyh Bilecen" efsanesinde anlatılır. Helvanın yerini içli köfte alır. Ancak anlatıdaki diğer unsurlar örtüşmektedir. Halk arasında köyün yakınındaki taş yığınının Bilecen'in mezarı olduğu inancı vardır (Sakaoğlu, 1976: 129-130). Bu efsanede de insanların ön yargılarına karşı alınmış bir tedbir vardır. Bir kişinin manevi yönden önemli bir statüye sahip olabilmesinin maddi güçle ilgili olmadığı anlatılır. Niyetteki arılık, dışarıdan bir başkası tarafından ölçülebilecek bir unsur değildir. Bir kişinin ne kadar iyi ne kadar kötü olduğunun veya dünyayı nasıl algıladığının dışarıdan bakılarak anlamlandırılmaya çalışılmasının yanlışlığı aktarılır.

"Çobandede Köprüsü" efsanesinde bir köprü yapılmak istenir ancak bu köprünün ayaklarının konacağı yer mühendisler tarafından bir türlü belirlenemez. O yörede çobanlık yapan bir kişi çevre özelliklerini çok iyi bildiğinden köprü için onun gösterdiği yer en uygun olanıdır (Sakaoğlu 1976: 87-88). Bu anlatı önyargıya karşı alınmış tedbir olarak değerlendirilebilir. "Mühendislerin bilemediğini çoban da bilemez" düşüncesinin yanıltıcı olabileceği, bir konuda bilgi sahibi olmanın sadece alınan diploma ile ölçülmemesi, o yörede yaşayan ve çobanlık yaptığı için hem coğrafi koşulları hem de iklim şartlarını çok iyi bilen bir kişinin bilgisinin ve deneyiminin dikkate alınması gerektiği anlatılır.

"Çobanın İbadeti" efsanesinde nasıl ibadet edeceğini bilemeyen bir çoban vardır. Bütün samimiyetiyle Allah'ı sofrasına davet eden çobana bir gün bir veli misafir olur, ona ibadet etmeyi öğretir. Bir zaman sonra velinin, çobanın yanından ayrılması gerekir. Veli yola çıkar, arkasından bir ses duyar. Çoban ibadetin bir bölümünü unuttuğunu söyler ve ona tekrar göstermesini ister. Veli arkasına baktığında kendisinin dizlerine kadar batarak geçtiği suyun üzerinde çobanın yürüdüğünü görür ve bu durum karşısında çobana bildiği gibi ibadet etmeye devam etmesini söyler (Sakaoğlu, 1976: 113-114). Bu efsane kendi içinde çok önemli öğretiler taşımaktadır. Toplum içinde bazı konularda ön yargılı olan insanların bu tutum ve davranışlarından vazgeçmelerini sağlamak için alınmış bir tedbir gibidir.

Tehlikelerden Korunmak İçin Alınan Tedbir

Dünya üzerinde varlık gösterdiği ilk günden itibaren insanın önceliklerinden biri kendini dışardan gelecek tehlikelere karşı korumak, kendini güvende hissetmektir. Ancak bu basit bir şekilde elde edilemez. Kimi

zaman kişinin dikkatini ve bilgisini pekiştirecek anlatılar önemli birer uyarı niteliğiyle kişinin tedbirli davranması için aracı olur. Yaşanan durum veya olaylar âdeta bir ibret öyküsü oluşturarak kişinin kendini tehlikelerden korumasını sağlayacak önlemlere dönüşür.

“Ağlayan Kaya” efsanesinde bir annenin üç kızı vardır. Kızlar kıra gezmeye giderler. Üç kız da bir yılan tarafından öldürülür. Allah, bu üzüntüye dayanamayan kadını taş keser (Sakaoğlu, 1976: 52-53). Bu efsanede kişinin kendini koruması ve dikkatli olması gerekliliği vurgulanır. Üç kızın da yılan tarafından öldürülmesinin sonuçları ağır olmuştur. Anne bu üzüntüye dayanamayınca Allah tarafından taş kesilmiştir. Aynı olayın üç kardeşin başına gelmesi, kardeşlerin bu durum karşısında kendilerini tehlikelerden korumak adına tedbir almadıklarını göstermektedir. Sonuç olarak hem kendi yaşamları hem de annelerinin yaşamı sona ermiştir. Taş kesilen anne aracılığıyla efsane tekrar tekrar anlatılmaya devam eder. Bu sayede yöre halkı başta olmak üzere gençler uyarılır, tehlikeli olaylar veya durumlara karşı tedbir alınması gerekliliği ortaya konulur.

“Al Karısı” efsanesinde bir köyün ağasının bir atı vardır. Bir gece ahırdan nal sesleri duyan ağa, atının başında nöbet tutturur. Atın başında kimsenin durmadığı bir gece, al karısı gelir. Bey, sabah hayvanı perişan halde bulur, büyüklerine danışır. Büyüklerin söylediklerini uygular. Al Karısı beyin gözüne görünür. Bey, Al Karısı’nı alır, evine götürür. Al Karısı evin bütün işlerini yapar. Bir gün Al Karısı kuyunun başındaki çocuklardan üzerindeki iğneyi çıkarmalarını ister. Al Karısı ortadan kaybolur. Suya bakarlar, su kırmızıdır. Al Karıları kendi aralarından ayrılanları bir daha kabul etmezler (Sakaoğlu, 1976: 144-145). Bu efsanede halk arasındaki güçlü inançlardan biri olan “Al Karısı” için alınabilecek önlemler anlatılmıştır. Çocukların rahatlıkla aldatılabileceği ibretlik bir hikâyeye gösterilerek bu konuda uyarıda bulunulur. Çocukların kendilerini tehlikelerden koruması için bir tedbir olarak düşünülebilir.

“Kervankıran” efsanesinde bir kervanın zorlu kış şartlarında uzun yolculuğu anlatılır. Özellikle eski zamanlarda büyük bir yükü seyahat etmenin güçlüğünü iyi bilen kervancı başı, gece konaklama kararı alır. Bir zaman sonra bir ışık gören kervandakiler sabah oldu zannederek yola çıkarlar. Ancak biraz yol aldıktan sonra sabah olmadığını farkına varırlar. Bu esnada fırtına kopar ve herkes ölür. Olaydan sonra kervanın yok olmasına sebep olan yıldız “Kervankıran” adı verilir (Sakaoğlu, 1976: 148-150). Efsanede kervancı başının hava ve yol şartlarına bağlı olarak aldığı önlem görülür. Geçmişte de olsa günümüzde de olsa gece yolcuğunun zorlukları bilinmektedir. Bu yüzden halk arasında yola çıkacaklara “erken kalkan yol alır”, “geç olsun güç olmasın” denir. Kervancı başı tedbirini alır ancak hesap edemediği başka bir engel kervanın yok olmasına neden olur. Bu efsanenin anlatıla gelmesi de kendi başına bir tedbirdir. Bir yıldız verilen ad, yolculuk edecek pek çok kişi için adından da hareketle bir önlem niteliği taşır.

“Kız Kalesi” efsanesinde bir beyin kızı olur. O dönemin şartlarına uygun olarak kızın geleceğiyle ilgili bilgi almak için kâhine gider. Kâhin, kızın on dokuz yaşında iken bir yılan tarafından öldürüleceğini söyler. Bey, denizin ortasına bir kale yaptırır. Kız on dokuz yaşına gelince kurtulduğu için bir kutlama yaparlar. Kutlamaya gelen köylülerden biri üzüm getirir. Beyin kızı üzümü çok sevdiği için üzümleri kendi odasında saklar. Gece olunca sepette saklı olan yılan kızı öldürür (Sakaoğlu, 1976: 151-152). Bu efsanede tedbir almanın çeşitli yönleri görülür. Bir kişinin gelecekle ilgili kaygısı evrenseldir. İnsanlar yaşamları boyunca neler olacağını, nelerle karşılaşacağını merak etmektedir. Kızının geleceği hakkında haber alan bey, bir baba olarak onun ölümüne engel olabilmek için kızını diğer her şeyden soyutlar. Tehlikelerden korumak adına tedbirler alır, kendince korunaklı bir yere yerleştirir. Ancak her şeye rağmen kişinin gücünün yetemeyeceği şeylerin olduğunun anlatılması yoluyla önemli bir toplumsal öğreti bir çeşit tedbir olarak gelecek kuşaklara aktarılmış olur.

“Sesi Kesilen Aras” efsanesinde Aras nehrinin kıyısındaki bir köyde yaşayan yaşlı bir kadının çocuğunun olduğu ve bir gün nehir kıyısında oynayan çocuğun suya kapılıp öldüğü, bunun üzerine üzgün annenin suya beddua ettiği o yüzden Aras’ın sessiz aktığı anlatılmaktadır (Sakaoğlu, 1976: 173-174). Bu efsane de annelerin tedbirli olması için bir uyarı niteliğindedir. Annenin bir anlık dalgınlığının evladının kaybıyla sonuçlanması efsaneyi dinleyen annelere çocuklarını korumak için önlem almaları gerektiğini hatırlatır. Bir başka husus ise annenin bedduasının tutabileceği bu yüzden anneleri üzmemek, kırmamak gerektiği öğretisidir. Efsanelerin bu yönü inandırıcılık vasfıyla halkın eğitime katkıda bulunur.

Verilen Sözün Tutulmamasını Engellemek İçin Alınan Tedbir

Türk kültüründe söz çok değerlidir. Eski dünya düzeninden günümüze verilen söz, “senet” olarak kabul edilir ve yerine getirilmesi beklenir. Bir kişinin verdiği sözü tutmaması toplum içindeki konumunu doğrudan etkiler, güven bağı zedeler. Bu bakımdan toplumda bir statü sahibi olabilmek ve bu statüyü koruyabilmek amacıyla kişi verdiği sözü tutması gerektiğini bilir. İnanç temelli anlatılar olan efsaneler bu konuda bireyleri uyarır ve verdiği söze sahip çıkması için kişinin kendisini vicdanıyla baş başa bırakır.

“Ejder ve Çoban” efsanesinde karşısına bir ejder çıkan çoban, sürüsünü ölümden kurtarmak için Allah’a yalvarır ve ejderin taş kesilmesi için adak adar. Ejder taş kesilir, hayvanlar kurtulur ancak çoban, başındaki bitleri yedi kurban yerine sayar. Bunun üzerine sürüsüyle taş kesilir (Sakaoğlu, 1976: 35-36). Bu anlatı verilen sözün mutlaka tutulması için bir tedbir mahiyetindedir. Kişi, bir işin olması için vaatte bulunduğu tek başına da olsa bunu vicdanen unutmamalıdır. Duayla kazandığını Allah’a verdiği sözü tutmayarak bozan kişi taş kesilmiştir. Ejder ile çobanın durumu herkes için bir ibret öyküsü oluşturur. “Taş Olan Çoban” efsanesinde benzer bir durum görülür, yüksek bir dağdan inebilmek için adak adayan ancak içinde bulunduğu durumdan kurtulduktan sonra vaadini yerine getirmeyen

çoban ve sürüsü taş kesilir (Sakaoğlu, 1976: 37-38). Verilen söz, yerine getirilmelidir. Vaat edilen ile niyet birbirini tamamlamalı, sözün her aşaması gerektiği şekilde gerçekleştirilmelidir. Bu efsane, aksinin olmaması için halk tarafından alınan bir önlemdir. Sadece çoban değil, sürü de taş kesilmiştir. Anlatı vasıtasıyla çevredekilerin kendilerini olayın içinde görebilmeleri sağlanmış, sürü sahiplerinin benzer bir hataya düşmemesi için tedbir alınmış, verilen sözün tutulmamasının sonuçları aktarılmıştır. “Çoban Bağıratan Suyu” efsanesinde susuz kalan bir çobanın, adağını yerine getirmemesinin sonucu anlatılır (Sakaoğlu, 1976: 71-72). Sözün gerçekleştirilmesi için tek denetim mekanizması kişinin vicdanıdır. Bu tartımı doğru yapamayan kimse efsanede en ağır şekilde cezalandırılmıştır. Vaat ettiği kurbanı kesmediği için canından olmuştur. Halk arasında ciddi bir öğreti olarak anlatılan bu efsane, verilen sözün tutulması gerekliliği ile ilgili önemli bir tedbir olarak değerlendirilebilir.

“Kardeşler Tepesi” efsanesinde eşkiya zulmünden kaçan iki kardeş bir daha birbirlerini göremeyeceklerini düşünerek, “görüşürsek taş olalım” derler. Farkında olmadan bir söz vermiş olurlar. Yıllar sonra bir nehir kenarında kavuşan kardeşler taş olurlar (Sakaoğlu, 1976: 46-47). “Büyük lokma ye, büyük söz söyleme” atasözünün salık verdiği düşünce bu efsanede bir önlem olarak görülür. Neyin ne olacağını bilmeden büyük sözler verilmesi hatta bir söz verildiğinin farkına varılmamasının sonuçları anlatılır. Böylece bu anlatı aynı şekilde davranabilecek birçok kişiyi uyaran bir tedbir niteliği taşır.

Yalan Söylenmesini/Hilekâr Olunmasını Engellemek İçin Alınan Tedbir

Toplumsal yaşam bir arada olmayı gerektirir. Bir arada yaşama tecrübesi ise toplumu oluşturan bireylerin birbirlerine karşı tutum ve davranışlarının gündelik yaşama yansımasıdır. Komşuluk ilişkilerinden, iş ve arkadaşlık ilişkilerine kadar pek çok farklı bağın kurulmasını gerektirir. Bu bağın temelini güven oluşturur. İnsanların karşılıklı olarak güven duyması için birbirlerinden beklentileri doğru söylemeleri ve dürüst olmaları yönündedir. Dostluk, akrabalık veya ticaret ilişkilerinde yapılacak yanlışlar veya hatalar toplumsal düzeni bozacağından halk efsaneler aracılığıyla tedbirini alır. Anlatılan olaylar veya durumlar benzer yanlışla düşecek kişileri uyaran bir mekanizmaya dönüşür.

“Şahitler Kayası” efsanesinde mahkemede şahitlik edecek altı kişi doğruyu söyleyeceklerini eğer söylemezlerse taş kesileceklerini ifade ederler. Mahkeme biter, evlerine dönerken hepsi birden köylerinin yanında taş kesilirler (Sakaoğlu, 1976: 54-55). Bu anlatı yalancı şahitliğin önüne geçmek için halkın aldığı bir tedbirdir. Şahitliğin ciddiyeti, değeri ve sonuçlarının ortaya konulması bakımından önemlidir.

“Kaplumbağa” efsanesinde vaktiyle başkalarından aldığı buğdayı fazla kâr ile başkalarına satan, gözünü hırs bürümüş, alışverişe hile katan bir tüccardan bahsedilir. Allah bu tüccarı cezalandırır ve bir kaplumbağa olarak

sırtında yüklerle yerde süründürür (Sakaoğlu, 1976: 191-192). Bu anlatıda hile yapan esnafın başına gelecekler hususunda uyarılar yer almaktadır. Bir kişi meslek edindiği işin niteliğini belirlerken vicdanıyla baş başadır. Ortaya çıkan iş veya ürün bireyin sahip olduğu erdemleri yansıtır. Özellikle ticaret yapılırken bir esnafın dikkat etmesi gereken birtakım evrensel değerler bulunur. Kuşaktan kuşağa aktarılan kültürel kodlar, bu türden efsanelerin anlatılmasıyla desteklenir. Toplumun değerlerine ve meslek ahlakına aykırı düşünelere karşı alınan bir tedbir olarak değerlendirilebilir.

Yanlış Yapmamak/Yanlış Karar Vermemek İçin Alınan Tedbir

Günlük yaşamda insanlar kolay veya zor olmak üzere pek çok konuda karar vermek zorunda kalır. Bu zorunluluk doğru davranmayı, doğru karar vermeyi güçleştirebilir. Efsaneler, toplumdaki bireylere tersten bir okuma yaptırarak kişileri yanlış yapmamaya/yanlış karar vermemeye sevk eder. Hatalı davranışı anlatanlar veya dinleyenler bundan bir ders çıkararak toplumun kabullerine ters düşmemek gerektiğini anlar.

“Taşlanan Ana ile Yavrusu” efsanesinde yeni doğan bir bebeği olan kadın, hamur yoğururken çocuğunun altını kirlettiğini fark eder. O esnada çocuğu temizleyecek su bulamayınca deve sütünü kullanır. Bunun üzerine anne de çocuğu da taş kesilir (Sakaoğlu, 1976: 56-57). “Kaybolan Nehir” efsanesinde de anne, su yerine ekmele çocuğu temizler ve bu ekmeği suya atar. Su günden güne azalır, efsaneye göre yerin altından akmaya devam eder (Sakaoğlu, 1976: 69-70). Bu anlatılar benzer hataya düşebilecek genç annelere uyarı niteliği taşıyan bir çeşit önlemdir. Türk kültüründe nimet kutsal kabul edilir. Bu yüzden neyin nerede nasıl kullanılması gerektiği bu efsane aracılığıyla anlatılır, aynı zamanda öğretilir. Halkın yapılmasını ve yapılmamasını istediği davranışlar efsaneler aracılığıyla bir öğretiye dönüşür. İnanç, uygulama ve teamüllere ters davranışlar eldekinin kaybına yol açar. Gelinin hatasının bedeli ağırdır. Su azalır ama tamamen yok olmaz. Bu tip anlatıların aktarılmaya devam etmesi yapılan yanlışın unutulmaması, tekrar edilmemesi için alınmış bir tedbir olarak görülür.

“Yavru Ceylan” efsanesinde vaktiyle yaşamış, Sarı Avcı denilen bir geyik avcısı vardır. Bu avcı en son yavruya kadar bütün geyikleri avlar. Avdan dönerken bir geyik tekesi görür. Bu sırada uzaktan kendi yavrusunun öldüğüne dair bir ses duyar, avcı eve ulaştığında oğlunu ölmüş halde bulur. O günden sonra bir daha ava gitmez (Sakaoğlu, 1976: 176-177). Bu efsanede bir davranışta bulunmadan sonuçlarını çok yönlü düşünmek, iyi ölçmek ve empati kurmak gerektiği salık verilir. Bir davranışın sadece kişinin kendisini etkilemediği ortaya konulur. İnsanların doğa ile kurdukları ilişkiye dikkat çekilir. Yaşam döngüsü içinde ekolojik dengenin göz ardı edilmemesi gerektiği, Türk kültüründe kutsal kabul edilen geyik aracılığıyla sembolik olarak verilmiştir. Bu anlatı, kişinin kendi evladını kaybetmesiyle önemli bir uyarı niteliği taşıyarak düşünce ve gereğinden fazla yapılan ava dikkat çekmektedir.

“Ardıçlık Mevkii” efsanesinde Seydi Sultan ve askerlerinin verdiği mücadele anlatılır. Savaş esnasında Seydi Sultan şehit olmuştur ancak kellesi koltukta mücadeleye devam eder. Bu durumu gören bir kadın şaşkına döner ve orada bulunan askerlerden birine bunun nasıl olabileceğini sorduğu anda Seydi Sultan hemen ruhunu teslim eder, askerleri de ardıç ağacı olur. Daha sonra bu ağaçlardan köprü yapılmaya çalışılır. Seydi Sultan türbesinden kalkarak köprüyü bozar ve oradan geçen bir yolcuya bir daha ardıç ağaçlarının kesilmemesini tembih eder. O günden sonra bir daha kimse ardıç ağaçlarını kesmez (Sakaoğlu, 1976: 99-100). Bu efsanede nerede, nasıl davranılması gerektiği anlamlı bir örnekle bir sonraki kuşağa aktarılır. Kadının şaşkınlıkla söyledikleri ulu bir zatın mücadelesini yarım bırakmasına sebep olur. Bu durum yanlış karar vermemek, yanlış davranmamak ile ilgili bir öğreti ve aynı zamanda bir önlemdir. Ayrıca halk arasında kutsal kabul edilen bir şahsiyetin anlatısı etrafında ağaçlara yüklenen anlam doğanın dengesini korumaya yardımcı olarak, doğayı korumak adına alınmış sembolik bir tedbir olarak düşünülebilir.

“Çavuşcu Gölü ve İlgin İlçesi” efsanesinde çok yağış alan kadim bir yerleşim yerinden ve halkın bu durum için aldığı çeşitli tedbirlerden bahsedilir. Bir gün uzun süre dinmeyen yağmurun ardından bir köpeğin yavrularını alarak başka bir yere gittiğini gören köylülerden bazılarının onları takip ederek kurtulduğu, köyde kalanların öldüğü, bu olaydan sonra Çavuşcu gölünün meydana geldiği, diğerlerinin bulunduğu yerin de bugünkü İlgin ilçesi olduğu anlatılır (Sakaoğlu, 1976: 163-164). Bu efsanede sel felaketi için alınması gereken önlem aktarılır. Bir yerleşim yerinin her mevsim içinde bulunabileceği şartın göz önüne alınması gerektiği, doğadaki varlıkların birbirleriyle ilişkilerinin ve iletişimlerinin ne kadar önemli olduğu görülür. Sembol değer ve tipler üzerinden anlatılan bu efsane, yerleşilecek yerin seçiminde nelere dikkat edilmesi gerektiği konusunda uyarı niteliği taşır. Doğru zamanda doğru karar vermenin önemi vurgulanır.

“Kızlar Pınarı” efsanesinde Hasangil adında bir aile vardır. Bu ailenin ekmeğinde bereket olmadığı anlatılır. Bir gün Hasangil tarladan dönerken pınarda yıkanan üç kızdan birini kaçırıp evlerine getirirler. Evde bulunan kadınlar ekmek yapmaktadır. Ancak ne kadar yaparlarsa yapsınlar hamur azalmaz, gelinler bu durumdan şikâyet eder. Kaçırılan kız, gelinlere iki hamur topağını üst üste koymalarını söyler. Hamur hemen biter, ondan sonra bir daha o evde bereket kalmaz. Ertesi sabah kızı pınara geri götürürler, kız ortadan kaybolur. Bunun ardından bu pından kan gibi su akar ve acayip gürültüler duyulur (Sakaoğlu, 1976: 142-143). Bu efsanede insanların zaafı sonucunda aldıkları yanlış karar anlatılmıştır. Bir genç kızın kaçırılmasının yanlışlığı o evin bereketinin kaçmasıyla görülür. Hamur topraklarının üst üste konulması sembolik anlamda iki kadının aynı eve hanım olmasıyla sorun çıkacağına işaret olarak da değerlendirilebilir. Çünkü bu hamurlar üst üste gelince evin bereketinin gittiği fark edilerek kaçırılan kız, geri götürülür. Halk, bu hareketin yanlışlığını anlatmak ve bir

başkasının aynı hatayı yapmasını önlemek için suların bir hafta boyunca kırmızı aktığını belirtir. Bu yanlış davranışın bedelini ifade eder.

“Gelincik Ana Tepesi” efsanesi Yörüklerin yaşamından bir kesit sunar. Kaynana geline ateş yakmasını ve yemek pişirmesini söyler. Rüzgârın çok şiddetli estiği bir yerde ocağı yakmaya çalışan gelin başaramayınca kaynanasının korkusundan saklanırken saçları tutuşur ve orada can verir. Kaynana hatasını anlar, çok pişman olur ancak gelini ölmüştür. Gelin, oraya gömülür ve erenlere karıştığına inanılır (Sakaoğlu, 1976: 105-106).

İnsan zihninin bugünkü hali büyük oranda onun sosyalleşmesine bağlıdır. İnsan, görev paylaşımı yaparak, iletişim kurarak, toplumsal dayanışmaya ve paylaşımına katkıda bulunarak, hayatta kalmıştır. O nedenle zihni bu ortak sosyal yapıyı algılayabilecek, her an ona cevap verebilecek, sosyal düzenin beklentilerini karşılayabilecek durumda yapılanmıştır. Bireysel beklentiler bin yıllar boyunca hiçbir zaman sosyal beklentilerin önüne geçememiştir (Ceylan, 2012: 45-46). Bu bağlamda aile bireyleri arasındaki ilişkiler etrafında oluşan sosyal beklentiler günlük yaşamın düzenlenmesinde büyük önem taşır. Evlilik yoluyla kurulan akrabalıklarda geleneksel bir hiyerarşi söz konusu olur. Genç kadının yaşça kendisinden daha tecrübeli olan kaynanasının dediklerine uyması beklenir. Ancak bu ilişkilerin sınırlarını belirlemek gerekir. Kaynanasının kendisine kızma ihtimali karşısında bir an önce ocağı yakmaya çalışırken gerekli önlemleri almayan gelin, tedbirsizlik sonucu canından olur. Halk, bu efsaneyi aktarmaya devam ederek kaynanasından korkan gelinin başına gelenlerin başka gelinler tarafından yaşanmasını önlemek ister. Gelinin çok gereksiz bir şekilde vefatına sebep olan kaynananın yaşadığı pişmanlık gelinini geri getiremez ancak bu türden davranışların yanlışlığını ortaya koyar. Halk arasında anlatılmaya devam ettikçe başkalarının da aynı hataya düşmelerine engel olacak bir tedbir olur.

Zor Durumdan Kurtulmak İçin Alınan Tedbir

İnsanlar yaşamları boyunca çok çeşitli zorluklarla karşılaşır. Bu zorluklar kimi zaman aşılır kimi zaman da bireylerin daha zor bir duruma düşmelerine sebep olur. Efsaneler, toplumun bireylerini korumak ve kurtarmak için ürettiği çözüm mekanizmasının unsurlarından biridir. Toplum söz konusu efsaneler aracılığıyla bireyleri bu türden durumlar hakkında uyarır hem bireysel hem de toplumsal açıdan bir çeşit tedbir niteliği taşır.

“Gelin Kayaları” efsanesinde bir gelin alayının önünü kesen ve bu alaydaki bütün erkekleri öldüren gizli âşıktan söz edilir (Sakaoğlu, 1976: 20-21). Bu kişiyi tanımayan ve onunla evlenmek istemeyen gelin, kendi duasıyla düştüğü zor durumdan kurtulmak için tedbirini alır. Allah’a kendisini taş etmesi için yalvarır, dileği kabul olur. Gelinin tahminen üç insan yüksekliğinde dimdik duran bir kayaya benzetilmesi, halk tarafından aldığı bu tedbirle takdir edildiğini düşündüren bir teşbih yapıldığını akla getirmektedir.

“Ulu Burnu” efsanesinde sefer sırasında zora düşen bir tekneye ulu bir şahsiyetin yardım ettiği ve gemiyi kurtardığı anlatılır (Sakaoğlu, 1976: 81-82). Denizcilik zor mesleklerden biridir. Uzun ve zorlu bir yolculukla bir yerden başka bir yere ulaşmaya çalışan denizciler, pek çok güçlüğü geride bırakırlar. Efsanede bu gibi durumlarda nelere dikkat edilmesi gerektiğiyle ilgili bir uyarı söz konusudur. Böylece aynı güzergâhtan geçecek denizcilerin gerekli tedbirleri almaları sağlanır.

“Bingöl” efsanesinde o bölgede savaşıyan iki ordudan birinde su sıkıntısı olduğu ve bunun nasıl çözüldüğü aktarılır. Askerlerden bazıları su aramak için dağlara tırmanır. Suyu bulunca içerler ve bir miktar yanlarına alırlar, daha sonra bulunabilsin diye işaret koyarlar. Bir başka bölük gelir ve burada bir değil bin göl olduğunu görür (Sakaoğlu, 1976: 235-236). Bu efsanede zor şartlar altında güçlkle suya ulaşan askerlerin aldığı önlem görülür. Askerler, diğer askerlerin suyu bulamaması ihtimaline karşın yanlarında yedek su götürürler, böylece susuzluğa karşı tedbir almış olurlar. Ayrıca daha sonra gelenlerin su kaynaklarını bulabilmeleri için işaret konulması yine alınan önlemlerdendir.

Sonuç

Sosyal bir varlık olarak insan kendi kendini fark edebilme ve ardından toplumda bir konum sahibi olabilme ihtiyacı içindedir. Bu ihtiyaç, belli gereklilikleri ve sorumlulukları beraberinde getirir. Bir arada yaşayabilme becerisi toplumsal teamüllerin dışına çıkılmamasıyla yakından ilgilidir.

Sözlü kültür anlatıları bir topluma ait pek çok sosyal ve kültürel değerın aktarıcısı konumundadır. Efsaneler inanca bağlı olmaları, yaygın bir biçimde halk arasında bilinmeleri, öğretici bilgileri aktarabilme özellikleriyle bu anlatılar arasında önemli bir yere sahiptir.

Toplumsal bağların oluşması, sürekliliği ve gelişmesi için olayların veya durumların ortak bir bakış açısıyla değerlendirilmesi gerekir. Efsaneler bir topluma ait sosyal ve kültürel dinamiklerin aktarılmasına yardımcı olur. Kişinin toplumun bir ferdi olabilmesi amacıyla yapmaması gereken davranışları için âdeta bir uyarı, toplum tarafından alınmış bir çeşit tedbir olarak anlatılmaya ve aktarılmaya devam eder.

İncelenen eserde yer alan efsaneler değerlendirildiğinde fırsatçılığın engellemek için alınan tedbir, haksızlığın engellenmesi için alınan tedbir, iftira etmenin zararlarını engellemek için alınan tedbir, kendini beğenmeyi/böbürlenmeyi engellemek için alınan tedbir, merhametsizliğe karşı alınan tedbir, ön yargılı olmamak için alınan tedbir, tehlikelerden korunmak için alınan tedbir, verilen sözün tutulmamasını engellemek için alınan tedbir, yalan söylenmesini/hilekâr olunmasını engellemek için alınan tedbir, yanlış yapmamak/yanlış karar vermemek için alınan tedbir, zor durumdan kurtulmak için alınan tedbir başlıkları tespit edilmiştir.

Bu çerçevede efsanelerde halk biliminin temel işlevlerinden biri olan “değerlere, toplum kurallarına ve törelere destek verme” işlevi ile “eğitim

veya kültürün gelecek kuşaklara aktarılarak eğitilmesi” işlevlerinin yanı sıra “tedbir alma”nın toplum için âdeta bir uyarı unsuruna dönüşerek efsanelerin işlevleri arasında yer aldığını söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Alptekin, A. B. (2012). *Efsane ve motifleri üzerine*. Ankara: Akçağ.
- Bascom, W. R. (2019). Folklorun dört işlevi (Çev.: Ferya Çalış), *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2*, (Ed.: M. Öcal Oğuz ve Selcan Gürçayır), 71-86, Ankara: Geleneksel.
- Buch, W. (1992). Masal ve efsane üzerine (çev. Ali Osman Öztürk), *Millî Folklor*, 10-15.
- Ceylan, T. M. (2012). *Ortak benlik nörofelsefi temellendirme*. İstanbul: Ayrıntı.
- Connerton, P. (1999). *Toplumlar nasıl anımsar?* (Çev.: Alâeddin Şenel), İstanbul: Ayrıntı.
- Lüthi, M. (1995). Masalın, efsane, menkabe, mit, fabl ve fıkra türlerden farkı (Çev.: Sevgül Karasubaşı), *Millî Folklor*, S. 24, 66-68.
- Malinowski, B. (2016), *Bilimsel bir kültür teorisi*. (Çev.: Deniz Uludağ), Ankara: Doğu Batı.
- Önal, M. N. (2013). *Muğla efsaneleri*. Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.
- Özmen, F. (2019). Anadolu Türk efsanelerinde ödüllendirme motifi üzerine bir değerlendirme. *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 19, 79-90.
- Sakaoğlu, S. (1976). *101 Anadolu efsanesi*. İstanbul: Damla.
- Sakaoğlu, S. (1980). *Anadolu-Türk efsanelerinde taş kesilme motifi ve bu efsanelerin tip kataloğu*. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Sakaoğlu, S. (2009). *Efsane araştırmaları*. Konya: Kömen.